

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ І ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЕКТОРА НАУКОЗНАВСТВА ДНСГБ НААНУ

О.О.Черниш, З.П.Кірпаль, А.С.Білоцерківська

У статті розкривається діяльність сектора наукознавства Центру аграрної історії України ДНСГБ НААНУ від дня заснування до сьогодні, яка пов'язана з вивченням історії започаткування, становлення та розвитку аграрної науки України.

Ключові слова: історія України, історія сільськогосподарської науки, аграрна наука, інформатизація сільського господарства, управління аграрною наукою, дослідні установи.

THE PROBLEMS OF AGRICULTURAL SCIENCE AND EDUCATION FORMATION AND DEVELOPMENT IN SSAL NAASU SCIENTIFIC SECTOR ACTIVITY

The activity of Science Sector which belongs to Ukrainian Agrarian History Centre of SSAL NAASU is described, starting from the date of its establishment until today. The history of the foundation, formation and development of domestic agricultural science is represented.

Keywords: History of Ukraine, history of an agricultural science, agrarian science, information of agriculture, management of an agrarian science, skilled establishments.

Із ухваленням Постанови Президії НААНУ від 26 квітня 2001 р. «Про виконання Указу Президента про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» було визначено два пріоритетних напрями подальшого розвитку ДНСГБ НААНУ. Одним із них стала організація Центру історії аграрної науки, перед яким бібліотекою як науково-дослідною установою були поставлені завдання провести низку комплексних галузевих досліджень із проблем історії започаткування, становлення та розвитку аграрної науки в Україні [1].

Робота новоствореного Центру була розподілена між двома структурними підрозділами: сектором наукознавства і сектором наукової бібліографії та біографістики.

Сектор наукознавства здійснює дослідження з історії аграрної науки. Його наукова робота від початку заснування була спрямована на виконання кількох тем. 2001-2005 рр. вивчалася історія започаткування, становлення та розвитку дослідної справи в Україні. Пошуки велися за такими напрямками:

- землеробство та рослинництво в системі сільськогосподарської дослідної справи;
- історичні етапи розвитку тваринництва в Україні;
- сільськогосподарська техніка в Україні: етапи історичного розвитку;
- становлення та розвиток економічних відносин в аграрному секторі: історико-науковий аналіз;
- розвиток сільськогосподарської науки у вищих та фахових навчальних закладах Київщини в ХІХ – на початку ХХ ст.;
- історія створення науково-дослідних установ, організацій мережі УААН;
- відображення історії науково-дослідних установ та організацій УААН в архівних і бібліотечних фондах;
- історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою (1917–1990 рр.).
- вивчення наукового потенціалу УААН.

На основі проведених досліджень одержані важливі наукові результати:

- виявлено й опрацьовано історіографічні праці, що розкривають процес виникнення, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні;
- виявлено й опрацьовано низку оригінальних праць діячів сільськогосподарської дослідної справи в Україні з питань рослинництва та організації дослідної справи;
- здійснено аналіз становлення сільськогосподарської дослідної справи в Україні у другій половині XIX ст.;
- проведено аналіз процесу зародження й розвитку аграрних навчальних закладів, які здійснювали загальноосвітню та спеціальну підготовку фахівців у галузі землеробства, тваринництва і механізації сільського господарства. Важливу роль у розвитку широкої мережі аграрно-освітніх закладів відіграли вищі навчальні заклади, що діяли в ті часи;
- вивчення фондів провідних архівів України дало змогу виявити і висвітлити важливу роль багатьох видатних учених у галузі сільськогосподарської науки, та створення наукових закладів, які діяли в ті часи.

Виникнення дослідної справи відносять до XVII-XVIII ст., коли вперше стали проводити досліді в землеробстві. У Західній Європі перша дослідна станція була створена в Ельзасі французьким ученим Ж.-Б. Буссенго. Згодом дослідні установи створюються в Англії (Ротемстедська дослідна станція, 1843), у Німеччині (Меккерн, 1852) та в інших країнах світу. Найстарішими науково-практичними установами в Україні можна вважати аптекарські городи, які виникли на початку XVII ст. В Україні перший аптекарський город 1721 р. діяв у Лубнах, де була заснована «Перша аптека для Малоросії». Швидкими темпами сільськогосподарська наука і дослідна справа в Україні почали розвиватися лише після відміни кріпосного права. Виникає необхідність створення сільськогосподарських дослідних станцій. Значного розвитку набувають всесвітньовідомі Енгельгардівська, Богодухівська, Немерчанська та інші сільськогосподарські дослідні станції і поля, серед яких виділялося Полтавське дослідне поле. В організації та роботі останнього значним був внесок А.Є. Зайкевича, О.О. Ізмаїльського, Д.К. Квітки, І.О. Стебута та його першого директора Б.П. Черепакіна. Засновником сільськогосподарської дослідної справи в Україні є А.Є. Зайкевич (1842-1931) – видатний учений, агроном, фізіолог. За період 1881-1902 рр. він організував 37 дослідних полів. Наукові досягнення Полтавського дослідного поля стали взірцем вагомого значення дослідної справи для розвитку сільського господарства. З ініціативи місцевих громадських сільськогосподарських організацій виникла ціла низка дослідних господарств, а саме: Богодухівська сільськогосподарська дослідна станція в Орловській губернії, Немерчанська сільськогосподарська дослідна станція та Дербчинське дослідне поле в Подільській губернії, Собошинська сільськогосподарська дослідна станція у Седлецькій губернії, Запольська сільськогосподарська дослідна станція в Петербурзькій губернії, Херсонське дослідне поле в Херсонській губернії, Лохвицьке дослідне поле в Полтавській губернії, Кавказька станція шовківництва в м. Тифліс, Орловська дослідна ферма у Вятській губернії та ін.

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. сільськогосподарська дослідна справа набула небаченого розмаху, а в його організації започаткувалася тенденція до спеціалізації її за різними галузями економіки. За рішенням наради з питань організації сільськогосподарської дослідної справи в Росії (1908 р.) з метою порайонного вивчення сільського господарства було встановлено п'ять основних типів сільськогосподарських дослідних закладів: районні станції, місцеві або районні станції, дослідні поля і ділянки, колективні досліді. Спеціально створеною комісією було розроблено «Положение об опытных учреждениях», яке було затверджено урядовими органами і впроваджено в практику господарювання. В Україні протягом 1910-1914 рр. було створено ще 25 дослідних закладів. До 1917 року їх було вже 63, з яких 18 дослідних станцій, 12 контрольно-насіenneвих станцій і 33 дослідних поля. Після жовтневої революції в кожній області були організовані Обласні управління з дослідної справи. Управління науково-організаційною, фінансовою і адміністративно-господарською діяльністю дослідних установ здійснювало Всеукраїнське бюро з дослідної справи і Дослідний відділ Наркомзему УСРР. 1921 р. організація сільськогосподарської дослідної

справи в Україні набула державного значення, утримання сільськогосподарських дослідних установ було включено до державного бюджету. Реконструкція та інтенсифікація сільського господарства відкрила великі можливості для розвитку сільськогосподарської науки і дослідної справи. З 1928 по 1932 рр. в Україні було організовано понад 30 дослідних установ, більшість із них – інститути. У зв'язку з цим змінювалося й управління сільськогосподарською наукою, яка пройшла певні історичні етапи.

Базуючись на результатах проведених досліджень, співробітниками сектора наукознавства були обгрунтовані історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України 1917-1990 рр., а саме: 1917–1931 рр., 1931–1935 рр., 1940–1956 рр., 1956–1990 рр. На основі архівних документів відтворено структуру Наркомзему України за 1922–1926 рр. та 1927-1931 рр. Важливим напрямом у науково-дослідній роботі сектора є ґрунтовне вивчення всіх із зазначених етапів, адже кожен з них є своєрідною віхою у житті аграрної країни і водночас відображенням і наслідком її політичного та соціально-економічного стану.

Оскільки наявна література не дає вичерпного й достовірного уявлення про фактичні події, виникла об'єктивна необхідність вивчити історію аграрної науки України, наукових напрямів її роботи на базі широкого кола різноманітних джерел: архівних фондів України, періодичної преси, статистичних матеріалів, наукової літератури. Документи і матеріали з питань історії аграрної науки розпорошені у різних фондах архівів України, в інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, в Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААНУ та інших установах. Їхнє вивчення дозволило мовою документів відтворити історію організацій системи НААНУ.

Інтенсивний розвиток інформатизації суспільства визначає нові пріоритети в діяльності бібліотек у напрямі створення власних інформаційних ресурсів. ДНСГБ НААНУ як науково-дослідна установа забезпечує супроводження пріоритетних напрямів аграрної науки, інформаційно-бібліографічний моніторинг основних проблем розвитку АПК, створення баз даних. Тому, одним із напрямів роботи сектора наукознавства стало створення першої власної Національної інформаційної бази даних з історії започаткування, становлення та розвитку наукових установ УААН, Мінагрополітики України та навчальних закладів аграрного профілю. Проведена наукова робота стала вагомим внеском в теорію і практику аграрної науки, адже природно, що українське суспільство з давніми культурними традиціями згуртовувало свою інтелектуальну еліту в спеціальних наукових центрах, щоб визначити і примножити власний національний внесок у всесвітню цивілізацію. Для цього необхідно було провести облік та сформувані зведений масив даних про діяльність науково-дослідних установ аграрного профілю України. В ДНСГБ НААНУ була розроблена програма, відповідно до якої створювалася Національна база даних. Із метою вивчення історичних етапів розвитку та управління аграрною наукою академіком НААНУ В.П. Буркатом, д.і.н. М.С. Слободяником, професором В.А. Вергуновим та к.е.н. З.П. Кірпаль була розроблена Анкета, яка складається з 8 блоків. Її було розіслано до 350 науково-дослідних установ та організацій Національної академії аграрних наук України, Міністерства аграрної політики України, навчальних закладів аграрного профілю. В результаті створена База надає багатопланову інформацію з питань розвитку науково-дослідних установ, організацій НААНУ, дозволяє налагодити обмін результатами наукових досліджень, передовим досвідом та координувати діяльність науково-дослідних робіт. Вона дає можливість виявити видатні здобутки вітчизняних учених-аграріїв. Опрацювання архівних і літературних джерел для інформаційної бази даних велося з урахуванням вимог міжнародних стандартів. На сьогоднішній день вона містить 6 518 сторінок комп'ютерного тексту, створено 1 1576 гіпертекстових сторінок (файлів), а обсяг у мегабайтах становить 60, 967 папок. Одним із завдань сектора наукознавства є проведення роботи з розповсюдження зібраної й опрацьованої інформації. База демонструється на постійно діючих курсах підвищення кваліфікації бібліотечних працівників мережі, науково-практичних конференціях та семінарах. За створення інформаційного продукту автори були нагороджені

дипломом Шістнадцятої Міжнародної виставки «АГРО-2004» у Національному виставковому комплексі «Експоцентр України» та дипломом ярмарки-виставки «Київська осінь – 2005».

Представлений у Базі багатоплановий матеріал із питань розвитку науково-дослідних установ, організацій НААНУ став одним з елементів інформаційних ресурсів її наукового потенціалу. Дослідження наукового потенціалу НААНУ, здійснене у рамках завдань сектора наукознавства, стало вагомим науковим доробком у переосмисленні процесів змін, котрі відбуваються в аграрному секторі країни, нового розуміння вже відомих фактів і явищ, а також певним внеском у створення української історії аграрної науки. Результати досліджень, які виявили низку проблем у діяльності НААНУ, зокрема пов'язані зі скороченням державного фінансування та зниженням якості підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, відсутністю платоспроможного попиту на наукову продукцію та надійного захисту інтелектуальної власності, були представлені в монографії «Науковий потенціал Української академії аграрних наук» [2].

Усвідомлення перспектив подальшого розвитку вітчизняної аграрної науки й освіти вимагає ґрунтовних історико-культурних знань, пов'язаних із недослідженими фактами, подіями, забутими іменами українських учених-аграріїв, а також з окремими науковими установами та їхніми координуючими об'єднаннями в галузі сільського господарства. Тому, в рамках виконання завдань з дослідження історії становлення та діяльності науково-дослідних установ і освітніх закладів аграрного профілю в Україні» (2007–2011 рр.) на базі широкого кола різноманітних джерел, архівних фондів України, періодики, статистичних матеріалів, наукової літератури було підготовлено окремі фундаментальні монографії «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (1931-1935)», «Українська академія сільськогосподарських наук (1956-1962)», «Сільськогосподарська дослідна справа в межах Національної академії наук України (1945-1956 рр.)», «Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (1969-1990)», «Історія створення Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С.З. Гжицького», «Історичне минуле і сьогодення Полтавської державної аграрної академії», «Науково-Консультаційна Рада при НКЗС УСРР (1927-1930 рр.)», в яких представлені результати осмислення спадщини вчених вітчизняної аграрної науки того часу; з'ясування основних завдань, які розв'язувала аграрна наука в тогочасних історичних умовах [3].

Останнім часом зусилля співробітників сектора наукознавства були направлені на висвітлення одного з маловідомих етапів історії становлення й розвитку сучасної Національної академії аграрних наук України, яка пройшла складний історичний шлях і сьогодні, маючи вагомий науковий потенціал, відіграє значну роль у підвищенні ефективності вітчизняного агропромислового комплексу. Йдеться про діяльність Науково-Консультаційної Ради (НКР) при Народному Комісаріаті Земельних Справ УСРР (1927-1930 рр.), яка до цього часу залишалася поза увагою істориків науки. Показовим є, наприклад, те, що в енциклопедії українознавства В. Кубійовича, яка, на відміну від радянських аналогічних видань, що замовчували існування перших українських аграрних керівних інституцій, приділила їм чимало уваги, взагалі упускається факт існування НКР. Помилково вказується, що одразу після ліквідації 1928 р. Сільськогосподарського наукового комітету України засновується Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук [4]. Були з'ясовані основні задачі, які розв'язувала сільськогосподарська наука під керівництвом НКР, роки діяльності якої співпали з корінними соціально-економічними змінами нашої країни – індустріалізацією, колективізацією, а також суттєвими подіями у науковій сфері взагалі та аграрній науці зокрема – інститутизацією. Саме в роки функціонування НКР ученим та організаторам науково-дослідної справи, які віддавали всі свої знання та сили на користь української науки і продовжували працювати у винятково тяжкі часи репресій, переслідування «ворогів народу» та тотального контролю над суспільством, вдалося створити умови для започаткування становлення академічної науки в країні. Слід підкреслити, що саме в період роботи НКР, була створена більшість сучасних галузевих

науково-дослідних інститутів. Приміром, 1928-1930 рр. за її безпосередньої участі розпочали діяльність Інститути ґрунтознавства, угноєнь, застосовної ботаніки, селекції та генетики, сільськогосподарської економіки та організації господарства, механізації сільського господарства. Тривала робота щодо організації науково-дослідного Інституту зоотехнії. Було надано поштовх для створення інших науково-дослідних установ. Таким чином вирішувалися питання систематичного, планового вивчення відповідних галузей сільського господарства, методологічного керівництва всією науково-дослідною роботою, у тому числі тією, яка переводилася поза межами цих інститутів.

Недосліджені періоди становлення, руйнацій та відродження потенціалу українського наукового співтовариства, необхідність створення достовірної історичної панорами розвитку вітчизняної аграрної науки потребують ґрунтовного вивчення матеріалів із недосліджених архівних фондів, знайомство з якими спонукає дослідників до нових відкриттів або переосмислення вже відомого. До наступних досліджень Центру слід віднести комплексне вивчення питань організації, розгортання діяльності та функціонування переважної більшості науково-дослідних установ Української академії аграрних наук, а також навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству аграрної політики України, і у цьому зв'язку відродження імен, які канули у забуття, щоб чітко визначити внесок кожного з них в історії України та як складової національного прогресу. Другою, не менш актуальною проблемою залишаються питання пошуку оптимальності в науково-організаційній структурі ведення дослідницького процесу, особливо у світлі змін, декларованих виконавчою владою, в утвердженні приватної власності. З огляду на це, історичний досвід минулого знадобився б у пошуку перспектив академічної організації науки в сучасному суспільстві [5].

Використана література

1. Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В.А.Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграрна наука, 2008. – Ч. 2. – С. 8.
2. Вергунов В.А. Науковий потенціал Української академії аграрних наук: Монографія / В.А. Вергунов, З.П. Кірпаль, В.О. Круть, В.С. Гончаров, К.О. Лузан ; за наук. ред. Акад. УААН М. В. Зубця. – К. : Аграрна наука, 2005. – 176 с.
3. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ, НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського ; уклад. : В.А. Вергунов, З.П. Кірпаль, Н.І. Семчук, В.М. Товмаченко, Л.Л. Ткач, О.П. Зайцева, О.С. Онищенко, Л.М. Яременко, В.А. Кучмаренко ; за наук. ред. М.В. Зубця. – К. : Аграр. наука, 2008. – 348 с. – (Кн. 21); Всеукраїнська Академія Сільськогосподарських Наук (1931–1935 рр.) : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В.А. Вергунов, І.В. Гриник, З.П. Кірпаль, Н.І. Семчук, О.П. Решетник, О.М. Пильтяй ; під. заг. ред. Ю.Ф. Мельника ; наук. ред. В.А. Вергунов. – К. : Аграр. наука, 2006. – 311 с. : портр., фото. – (Кн. 15) та ін.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 28-37.
5. Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В.А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К. : Аграрна наука, 2008. – Ч. 2. – С. 9.